Моя дорога жінко, моя люба Марійко!

Я здоров і бажаю і тобі, з ласки бога, такого самого здоров’я.

Більше не можу казати. Що далі буду оповідати, се важке, Маріє, і я знаю, що я тобі моїми словами справлю жаль, але я мушу тобі щиру правду сказати. Се хоче і господь. І бог, і я сам-один свідок того, що я маю в своїй душі, що тобі пишу, і який я по правді є.

Так, Маріє.

Не дуже давно тому снилося мені, що я був вмерлий, причім було чутно і якісь вистріли з крісів. Чи здалека, чи зблизька, сього я вже докладно не знаю, мені здається, що се мене не обходило. Мене нічого не боліло. Мені і не текла кров з якої би там рани. Я був мертвий. Лише в душі чув я такий біль, такий тяжкий глибокий жаль... котрого не міг заглушити і гук крісових вистрілів. Ой Маріє, а тому жалю була винна ти. Ти сама-одна на цілім світі; бо я бачив далі у сні, що я був застрілений, а ти не могла собі між нашими сімома дітьми супокою і роботу найти, а вміcто того бігала кудись, щоб себе стратити, а то все через те, що я був вмерлий.

Раз погнала ти до ставу в поле, щоб з розпуки втопитися, а мій батько мусив за тобою все слідити, щоб тебе перед втопленням врятувати. Другий раз побігла ти в ліс, щоб на гілляці повіситися (перед тим мені ще і сьогодні страшно). Третій раз очікувала ти вночі червоні ліхтарні залізниці, щоб кинутись на шини, та наново надбіг мій старий батько і перешкодив тобі.

Маріє, жінко моя, що зробили тобі наші діти, що ти хтіла їх покинути? Вони ще такі дрібні, як цітки, а їх так багато, жінко!.. Що зроблять вони без тебе і без мене? Не згуби розум, не згуби його; бо таке діється лише в нас на війні з деякими вояками і офіцерами, коли

видять забагато крові, відірвані голови, руки і ноги, і не годні більше на се дивитися. Але ти не згуби його, не згуби його, моя жінко. Ти маєш семеро дітей.

Так було то все.

А я мусив тобі се розказати. Не забудь сей сон. А колись, як наші діти повиростають, нехай його своїм дітям оповідять. Нехай він не затратиться, хоча їх батько з їх круга відмашерував...

...Чи не спищало котресь з них саме тепер, неначеб до нього зближалося якесь марево? Чи не хоре котре? Наймолодше, може? Не зближається до нього смерть? Вона тепер усюди паном, а дитина передчуває і кричить... Не розболійся, моя жінко, бо відтак воно буде ссати твою грудь і піде за батьком. Може, се хлопець? Я його не видів, те сьоме, машерував все далі і далі від нього, коли воно на світ прийшло. Уважай на тоту дитину, Маріє, мені лячно за сею сьомою...

Мене наново і вже в послідній раз припровадили назад з військової канцелярії сюди у в’язницю, і я знов сиджу сам, як і передом...

Не вбивай ніколи цвіркунів, Маріє, хоч би вони тобі лізли і на груди, і на губи. Цвіркуни цвіріньокають в нас вдома, як в хаті смеркається, а в печі огонь горить, ми збираємось в хаті з поля по роботі, і на приспі чекаємо на вечерю, тоді от цвіріньокають з якогось закутка... далеко заховані... Я мушу плакати, Маріє... мене очі так болять, начеб я мав вмісто їх огневі кулі в голові... Ой Маріє! Господь видить все... не вбивай їх. Я ще маю дві години за тими мурами сидіти, а цвіркун, що заліз сюди непомітно, цвіріньокає від часу до часу так жалісно, що приводить мені мою батьківщину, моє поле, мою хату, тебе і дітей перед очі, і є і моїм послідним камратом, котрого я чую. Цвіркун.

Як гарно колихалося перед роком наше жито, Маріє! І сього року колишеться, жінко, гай-гай, як колишеться і сього року. Але чи я кажу що?

...Чим більше затискаються губи, тим більше ллються сльози з очей, а я хочу до тебе писати, але ти не плач...

В моїй загратованій в’язниці так тихо, світло лиш крадьком впадає, і лиш ми оба сидимо тут. Він слідить за мною, а я прислухуюсь йому, і мої сльози спливають. Ніхто мене не чує. Я тут чужинець, і то, що з мене зробила війна, бо позір був проти мене. Цвіріньокай, мій камрате, безперестанку. Там, вдома, цвіріньокає моїх семеро дітей округ колін своєї матері, коли вона їм їсти варить, а їх тато у в’язниці сидить і смерті дожидає...

Смерть не є лиха, жінко, не нарікай на неї. Чи вона накидується кому? Чи приходить сама з себе? Все є якесь інше нещастя, що приводить її з собою. Ой ти, цвіркуне, ти мій послідній, останній ти мій камрате, що приводить мені мою батьківщину перед очі — і мою смерть... але цить... Він замовк на якусь хвилину. Я сповідався. Тепер хай приходить. Мені не страшно. Коли б лише одного не було, жінко. Неначе відро, повне крові, виринає і підходить питання з моєї душі — і тоне назад — за що я терплю? За що? Чи моя мова тому винна, віддалення від моєї рідної сторони — батьківщини? Чи тому, що лиш бог один свідок моєї невинності? Так часто чув я, як наших мужиків обвинувачено за зраду — так часто,— але цить. Все скінчилося. З моїм питанням настає і кінець моєї долі.

Я ще маю дві години жити і випросив собі у панів офіцерів (військового суду), щоб я, заким мене розстріляють, до тебе міг писати.

Так я і пишу потрохи, як той зроблений кінь, що тягне свій плуг. Десь мусить раз кінець настати. Чи ти його в мене видиш, жінко? Де є межа?

Я з моїм полком відмашерував до Італії. Тут подибало мене нещастя. Воно приходить і відходить, а коли не маєш себе на бачності, відки воно приходить, то відтак приходять другі і кажуть тобі, що ти є, і ти стоїш і дивишся, і ти стоїш і думаєш, і з тим ти є той сам, що й передом був... і ти є пропащий.

Так, Марійко. Дякуй господу, що ти є жінкою. Се є багато бути жінкою, а ще важче бути мужчиною. Вояком. Коли ми мусили відтягнутися з-під (я вже не знаю імені тої місцевості, і господи, прости мені оце), остався я в окопах. Я спав як вбитий. Ніхто мене з тих не збудив, що відтягалися. Тоді буває так, як сполошені птахи відлітають. Я спав, здається, навколішках. Сама тишина збудила мене. Бодай би я був ніколи не збудився!

Відтак я лазив дальше в окопах і шукав за камратами. Ні одного не було тут. Пусто всюди було. Я ревів з жалю, що мене полишено. Вай, Маріє, Маріє, що ти знаєш, що один вояк на війні значить. Що жаль зна

Я оставсь, як мені здається, сам-один в краю ворога. Хто мав тепер моїм камратом стати? Чи ти се не вгадуєш? Але я нічого не кажу. Я виліз врешті з окопів з резерву... але... тобі не треба се все знати; а я не маю часу. Я маю ще не сповна дві години жити, і через оці дві години хочу з тобою на сім світі побути. Я блукав, ніким не остережений, повсюди, я шукав мій полк, мою компанію, моїх камратів, я голодував, я уникав ворога, що є як та гадюка, я не думав про своє життя, як і не думав я про своє життя і тоді, як кулі градом около мене били. Я до куль вже звик, а ходив, як в дощі, помежи кулі. Ай, що там, моя жінко, коли ти наших семеро дітей родила — перше, друге — всі, а відтак і те сьоме... Чи ти думала тоді про твоє життя? Ти робила що робила, бо інакше не ішло. Так буває і з вояком на війні. Чоловік нічо не думає. Він дрижить, він є впосередині гуку канон, він є глухий... він є впосередині реву... зойку... він нічого не має з собою до діла. Чоловік хоче лише скорше і скорше силу в залізі вперед гнати... Більше і більше. Чоловік не є тим, Маріє, чим він вдома був. Чоловік є... є... я знаю се аж тепер, відколи я смерті так часто в очі зазирав — і жодного страху не зазнавав — нічим.

Жінко, ти сього не знаєш. Тут працює щось інше замість нас. Тут працює залізо, і вояк є нічим, і чоловік, що вдома був, є нічим, і багато соток і тисячів — все є нічим. А бог... ай, Маріє! Чи я скричав? Чи се був твій голос, що добився до мого вуха... серце роздер? Марійко!

Відтак найшли мене наші в тих окопах, з котрих мусили відтягнутися. Я хитався з голоду на ногах. Я майже цілими днями не мав нічого в роті; а в грудній кишені мав я одробину своєї рідної землі, котру мені батько всунув в кишеню, коли ми прощались впоследнє, і сказав: "Наколи б ти впав, хоч би і на чужині, нехай тебе проведе рідна земля і перед бога. Вона свята". Тепер мені відібрали і її, так само як і оружіє, коли мене віднайшли. Відтак взяли мене під ескорту і поставили перед воєнний суд. Я не знав, яка була моя провина. Я був з голоду і жури безсильний. Хіба за те, що я спав, як от вони з окопів відтягалися, і через те, може, себе перед ворогами спас? Я хтів боронитися, але не розумів їх мову добре, так само як вони і мою не розуміли. Воєнний суд є невмолимий, скорий, як вогневий кріс. Не питає багато, лише б’є. Трафить не трафить — на те він і кріс. І моя мова, моя материня мова, ми обоє втратили нараз під ногами грунт. Щось сталося, кілька слів в чужій мові, і вона, і я утонули...

Цить, Марійко, цить.

Я зрозумів, що мені заявили.

Мене мали за зраду розстріляти.

Моєї мови не знав ніхто. Вона була так здалека і опущена. Хто і слухав її? Вона не дає нічого чужим. І чи дав я їм що?

За зраду — розстріляний. Я не маю більше нічого казати. Я вже готов. Добре, що я очі замкну. Що будучність принесе, будуть твої очі і очі наших дітей бачити, бо я сам нічого не дожив, хіба те, що я і моя мова мусять вмерти; що навіть куля ворога не роздерла мої груди, лише

глибокий темний жаль, що з замкненими губами, піднятою рукою і німим мовчанням назад до моєї рідної землі поверне.

Марійко, не плач! Диви-бо, не думай про мене. Думай на ту землю, котру тобі записую. На твій зелений клаптик, через котрий журчить потік, стоїть верба, що все перед Великоднем цвіте, з котрої ми обоє носили шутку на посвячення в шуткову неділю. Пам’ятай про нашу корову, котра вас в хаті годує, і за мною рикала, коли, відходячи, я їй впоследнє сіна в жоліб кинув. Дбай, щоб ніколи не була голодна. Пам’ятай про діти, котрі тобі лишаю. Пам’ятай про старого батька, котрий мене тратить. Аж коли я з ним прощався, я побачив, що він майже білий став, і його крижі угнулися. Я не питаю, який він тепер став. Шануйте його. Не згуби розум, як декотрий вояк у війні. Не згуби йогог моя жінко!..

Дбай про себе саму, котрій я вірність присягав. Позирай часто на сонце, на те боже сонце, котре я так зарані покидати мушу...

Від часу до часу... засвіти перед Христом Спаса...

Твій чоловік Василь В.

Року 1915